

दीर्घतमा औचथ्यः। अग्निः। जगती, १२-१३ त्रिष्टुप्।

बळित्था तद्वपुषे धायि दर्शतं देवस्य भर्गः सहसो यतो जनि।

यदीमुप ह्वरते साधते मतिर्ऋतस्य धेना अनयन्त सस्रुतः ॥ १.१४१.०१

यतः- यत्कारणात्। सहसः- सहनशीलत्वात्। जनि- जातम्। तत्कारणात्। देवस्य- द्योतनशीलस्य। दर्शतम्- दर्शनीयम्। भर्गः- तेजः। तत्। वपुषे- भावनारूपाविष्करणाय। बट्- सत्येन। बट् सत्यनामा यास्कमते। इत्था- एवम्। धायि- धायति। यत्- येन कारणेन। ईम्- एतत्। तेजः प्रति। मतिः। उप ह्वरते- एकाग्रतां प्राप्नोति। ह्रू कौटिल्ये। साधते- ध्यानं साधयति। तेन कारणेन। ऋतस्य- सत्यस्य वेदाख्यस्य। धेनाः- वाचो मन्त्रा इति भावः। सस्रुतः- सङ्गताः। अनयन्त- एतत्तेजो भावनासु नयन्ति ॥१॥

निर्यदी बुध्नान्महिषस्य वर्षस ईशानासः शर्वसा क्रन्त सूरयः।

यदीमनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहा सन्त मातरिश्वा मथायति ॥ १.१४१.०२

पृक्षः- अन्नभूतः। वपुः- चक्षुरिन्द्रियगोचरः। पितुमान्- अन्नसाधकः। नित्यः- सनातनः। अग्निः। आ शये- भूमौ आशेते। द्वितीयम्- अस्य द्वितीयं स्थानम्। सप्तशिवासु मातृषु- सप्तसिन्धुषु विद्युद्रूपेण भवति। आध्यात्मिके तु सप्त सिन्धवः सप्तलोकस्थमूलशक्तिप्रवाहाः। अस्य- अस्याः। वृषभस्य- वृष्टेः। दोहसे- दोहनाय। तृतीयम्- तृतीयं रूपं बिभ्राणो राजते। दशप्रमतिम्- प्रभूतप्रणाळीयुतप्रकर्षमतिभूतमग्निम्। योषणः- सप्त सिन्धवः। जनयन्त- अजनयन्। वैद्युतमग्निं नद्यो जनयन्ति। आध्यात्मिके तु सप्तमूलशक्तिप्रवाहाः सर्वभूतहितक्रतुं जनयन्ति ॥२॥

निर्यदीं बुध्नान्महिषस्य वर्षस ईशानासः शवसा क्रन्तं सूरयः।

यदीमनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहा सन्तं मातरिश्वा मथायति ॥ १.१४१.०३

ईम्- एनम्। बुधात्- मूलाद्धदः। महिषस्य- महतः। वर्षसः- रूपस्य प्रकटनाय। ईशानासः- ईशानशीलाः। सूरयः- ज्ञानिनः। शवसा- स्ववीर्येण। निः क्रन्त- निष्कुर्वन्ति। प्रदिवः- प्रकर्षेण दिव्यस्य। मध्वः- सोमस्य। आधवे- आधवने प्रक्षेपे निष्पत्तौ वा। गुहा सन्तम्- हृदयगुहायां सन्तम्। ईम्- एनम्। मातरिश्वा- प्राणः। अनु- पुनः पुनः। मथायति- उद्धर्तुं मथ्नाति ॥३॥

प्र यत्पितुः परमानीयते पर्या पृक्षुधो वीरुधो दंसु रोहति।

उभा यदस्य जनुषं यदिन्वत आदिद्यविष्ठो अभवद्गुणा शुचिः ॥ १.१४१.०४

परमात् पितुः- चिदाकाशात्। प्र- प्रकर्षेण। अग्निः। परि- परितः। नीयते। पृक्षुधः- पुरोडाशादिषु धीयमानाः। वीरुधः। दंसु- दन्तेष्वग्निज्वालासु। रोहति- आरोहन्ति। आध्यात्मिके तु ध्यानभावनादिकहव्यानि कर्मभूतहव्यानि वा चित्तोपशमने प्रविशन्तीत्यर्थः। दमु उपशमे। अस्य- एतस्याग्नेः। जनुषम्- जन्म। उभा- द्यावापृथिव्यौ। इन्वतः- व्याप्नुतः। इवि व्याप्तौ। आदित्- अनन्तरमेव। यविष्ठः- युवतमः। घृणा- भासमानः। शुचिः- शुद्धः। अभवत् ॥४॥

आदिन्मातृराविशद्यास्वा शुचिरहिंस्यमान उर्विया वि वावृधे।

अनु यत्पूर्वा अरुहत्सनाजुवो नि नव्यसीष्ववरासु धावते ॥ १.१४१.०५

आदित्- अनन्तरमेव। मातृः- सप्त नदीः। आ- समन्तात्। आविशत्- विवेश। वैद्युतोऽग्निर्नदीविवेश। अथवा सप्तलोकस्थमूलशक्तिप्रवाहान् सर्वभूतहितक्रतुर्विवेश। यासु- आसु। आ- समन्तात्। शुचिः- परिशुद्धः। अहिंस्यमानः- अहिंसितोहिंसको वा। उर्विया- विस्तृतरूपेण।

वावृधे- ववृधे । पूर्वाः- प्राचीनाः । सनाजुवः- सनातनीः । हव्यभूतौषधीः । हव्यभूतध्यानभावना वा ।
अरुहत्- आरुरोह । नव्यसीषु- अभिनवासु । अवरेषु- कनिष्ठासु । हव्यभूतौषधीषु ।
हव्यभूतध्यानभावनासु वा । धावते- आरोहणाय धावति ॥५॥

आदिद्धोतारं वृणते दिविष्टिषु भगमिव पपृचानासं ऋञ्जते ।

देवान्यत्क्रत्वा मज्मना पुरुष्टुतो मर्तं शंसं विश्वधा वेति धायसे ॥ १.१४१.०६

आदित्- अनन्तरमेव । दिविष्टिषु- दिव्यैषणेषु । होतारम्- देवाह्वातारमग्निम् । वृणते- उपासकाः
संभजन्ते । भगमिव- सौभाग्याधिदैवतं सूर्यमिव । पपृचानासः- संपृचानाः । ते- प्रसाधयन्ति ।
पुरुष्टुतः- बहुधा स्तुतः । विश्वधाः- विश्वधारकः । धायसे- दिव्यानुभूतये । शंसम्- मन्त्रम् । वेति-
कामयते । मज्मना- पवित्रेण मनसा । क्रत्वा- सङ्कल्पेन । देवान्- देवताः । वेति । मर्तं- मनुष्यमपि ।
वेति ॥६॥

वि यदस्थाद्यजतो वातचोदितो हारो न वक्वा जरणा अनाकृतः ।

तस्य पतमन्दक्षुषः कृष्णजंहसः शुचिजन्मनो रज आ व्यध्वनः ॥ १.१४१.०७

हारः- एकाग्रचित्तः । वक्वा- उपदेष्टा आचार्यः । न- इव । यजतः- पूज्यः । वातचोदितः-
प्राणप्रेरितः । अनाकृतः- अनिवारितोग्निः । जरणाः- स्तुतीः । वि- विशेषेण । अस्थात्- अतिष्ठत् ।
व्यध्वनः- विशेषमार्गस्य । शुचिजन्मनः- परिशुद्धजन्मयुक्तस्य । कृष्णजंहसो धक्षुषः-
अन्धकारदाहकस्य । तस्य- अग्नेः । पतमन्- सञ्चारमार्गे । रजः- लोकः । लोकोपलक्षितजनः । आ-
आभिमुख्येन । अस्थात्- अतिष्ठत् ॥७॥

रथो न यातः शिक्भिः कृतो द्यामङ्गैभिरुषेभिरीयते ।

आदस्य ते कृष्णासौ दक्षि सूरयः शूरस्येव त्वेषथादीषते वयः ॥ १.१४१.०८

शिवभिः- रज्जुभिः । कृतः- बद्धः । रथः । न- इव । यातः- स्थापितः । अरुषेभिः- रोचमानैः ।
अङ्गेभिः । द्याम्- दिवम् । ईयते- गच्छति । आत्- अनन्तरम् । अस्य- अग्नेः । ते- अमूः । सूरयः-
ज्वालाः । कृष्णासः- तमांसि । दक्षि- दहन्ति । शूरस्येव- योद्धुर्हस्ताद्यथायुधानि निःसरन्ति तथा ।
त्वेषतात्- दीप्तिमतोऽग्नेः । वयः- हव्यम् । ईषते- दिवं प्रति वृष्ट्युत्पादनाय वृत्रदमनाय वा
गच्छति ॥८॥

त्वया ह्यग्ने वरुणो धृतव्रतो मित्रः शाशद्रे अर्यमा सुदानवः ।

यत्सीमनु क्रतुना विश्वथा विभुररान्न नेमिः परिभूरजायथाः ॥ १.१४१.०९

अग्ने । त्वया- भवता । वरुणः- ऋताधिदेवता । धृतव्रतः- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतान्यस्मद्भूतानि
धारयति । मित्रः- स्नेहाधिदेवता । शाशद्रे- तमः शातयति । अर्यमा- सौशील्याधिदेवता । सुदानवः-
शोभनदायको भवति । सीम्- सर्वतः । क्रतुना- प्रज्ञया । विश्वथा- विश्वात्मक इव । विष्णुरिवेत्यर्थः ।
सवितेव वा । विभुः- प्रभुः । अरान्न नेमिः- शङ्कन् बाह्यावलय इव । परिभूः- परितः सन् ।
अजायथाः- प्रादुर्भूतोसि ॥९॥

त्वमग्ने शशमानाय सुन्वते रत्नं यविष्ठ देवतातिमिन्वसि । तं त्वा नु नव्यं सहसो युवन्वयं भगं
न कारे महिरत्न धीमहि ॥ १.१४१.१०

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । त्वम् । शशमानाय- मन्त्रस्तुतिपराय । सुन्वते- रसनिष्पादकाय ।
देवतातिम्- दिव्यभावनाविस्तारमयीम् । रत्नम्- रमणीयां संपदम् । इन्वसि- व्याप्नोषि । यविष्ठ-
अतिशयेन तरुण । सहसः- सहनशक्तेः । युवन्- तारुण्यपूर्णवत्स । महिरत्न- महत्संपद्युक्त । तम्-

तादृशम्। त्वा- भवन्तम्। नव्यम्- अभिनवम्। भगं न- सौभाग्याधिदैवतं सूर्यमिव स्थितम्।
वयम्। नु- क्षिप्रम्। कारे- अस्मत्कर्मसु। धीमहि- ध्यायामः स्थापयामश्च ॥१०॥

अस्मे रयिं न स्वर्थं दमूनसं भगं दक्षं न पपृचासि धर्णसिम्। रश्मीरिव यो यमति जन्मनी उभे
देवानां शंसमृत आ च सुक्रतुः ॥ १.१४१.११

अस्मे- अस्मासु। रयिं न- दानयोग्यधनमिव स्थितम्। दमूनसम्- दमयुक्तम्। स्वर्थ-
शोभनज्ञानम्। भगम्- सौभाग्यम्। धर्णसिम्- धारकम्। दक्षम्- सामर्थ्यम्। न- च। पपृचासि-
संपृणक्षि। उभे जन्मनी- अभ्युदयनिःश्रेयसे। रश्मीनिव- सूर्यरश्मीन् सूर्य इव। यमति- नियमयति।
सुक्रतुः- विश्वहितसङ्कल्पः सन्। ऋते- प्रकृतिनियतौ। देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम्। शंसम्-
स्तुतिभूतमन्त्रम्। यमति ॥११॥

उत नः सुद्योत्मा जीराश्वो होता मन्द्रः शृणवच्चन्द्ररथः।

स नो नेषन्नेषतमैरमूरोऽग्निर्वामं सुवितं वस्यो अच्छ ॥ १.१४१.१२

उत- अपि च। सुद्योत्मा- सुद्योतमानः। जीराश्वः- शीघ्राश्वः। निस्तन्द्रिप्राणः। होता- आह्वाता।
मन्द्रः- आनन्दमयः। चन्द्ररथः- आह्लादगतिशीलः। अमूरः- ज्ञानी। वस्यः- आच्छादकः। वस
आच्छादने। निवासभूतो वस निवासे। चित्तवृत्तिस्तम्भकारकः। वसु स्तम्भे। अग्निः-
विश्वहितरत्युद्भूतसङ्कल्पः। शृणवत्- शृणोतु। वामम्- सुन्दरम्। सुवितम्- सुष्ठु प्राप्यं स्वर्गम्।
अच्छ- अभिलक्ष्य। नेषतमैः- अतिशयेन नेतृभिः साधनैः। नेषत्- नयतु ॥१२॥

अस्ताव्यग्निः शिमीवद्भिरकैः साम्राज्याय प्रतरं दधानः।

अमी च ये मघवानो वयं च मिहं न सूरौ अति निष्टतन्युः ॥ १.१४१.१३

शिमिवद्भिः- कर्मवद्भिः। अर्केः- सूर्यरश्मिभिर्मन्त्रैर्वा। साम्राज्याय- राष्ट्राधिपत्याय। प्रतरम्-
अभ्युदयम्। दधानः- धारयमाणः। अग्निः। अस्तावि- स्तुतः। ये। अमी- ते। मघवानः-
सम्पद्वन्तः। वयं च। मिहम्- मेघम्। न सूरः- सूर्यः स्वकिरणैर्यथा शब्दयति तथा। निष्टतन्युः-
अग्निं हविर्भिः शब्दयामः॥१३॥

Dr. Rangraji